

Covid-19'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkileri

Effects Of Covid-19 On Sustainable Development Goals

Anıl BAŞPINAR¹, Şevkat BAHAR ÖZVARIŞ²

ÖZ

Birleşmiş Milletler 2015 yılında 2030 yılını hedef göstererek Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kabul etmiştir. Bu kavram; elde edilen sosyal, ekonomik ve çevresel kazanımlardan kimsenin geride kalmaması amaçlanarak geliştirilmiştir. Buna uygun olarak 2030 yılı için bir yol haritası çizmiş olan dünya şu anda büyük bir kriz yaratan Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) pandemisi ile karşı karşıyadır. Bu kriz tüm ülkeleri ve tüm bireyleri etkileyen küresel bir sağlık krizi olarak başlamışken; ekonomik, sosyal ve politik pek çok açıdan insanları tehdit etmeye başlamıştır. Dünya bu benzersiz salgının etkilerine yanıt verirken; bunun Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini nasıl etkileyebileceğini doğru değerlendirmek durumundadır. Sadece küresel çözümlerle üstesinden gelinebilecek küresel zorluklar yaratan COVID-19 felaketi; 2030 hedefleri için çizilen yol planını da aksatmaktadır. Bu kriz sürdürülebilirlik kavramının ve bu kavramın kapsayıcılığın önemini bizlere dramatik sonuçlarla anlatmaktadır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 2030'a kadar başarılabilmesi için çabalamak tüm dünya ve insanlık için zamana dayalı bir sınav olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri, COVID-19, Koronavirüs

ABSTRACT

United Nations declared Sustainable Development Goals (SDGs) in 2015 by targeting 2030. This concept developed for leaving no one behind from social, economic, environmental earnings. Accordingly; humanity, who has drawn a road map for 2030, is currently struggling with the pandemic of the New Coronavirus Disease (COVID-19) which has created a major crisis. This crisis started as a global health crisis which effects all countries and all individuals; but now it threatens humanity in many aspects. While the world responding to the effects of this epidemic; it is very important to evaluating the basic factors in the context of SDGs. While COVID-19 disrupting the schedule for 2030 targets; it creates global challenges to overcome with global solutions only. This crisis reminds us of the importance of the concept of sustainability and its comprehensiveness with dramatic results. Trying to achieve SDGs by 2030 will be a time-based challenge for the world and humanity.

Keywords: Sustainable Development Goals, COVID-19, Coronavirus

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma konusundaki çalışmaların temelleri olan ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve çevrenin korunması, uluslararası hedeflerin belirleyicisi olmuştur(1,2). Bilindiği üzere Birleşmiş Milletler 2015 yılında 2030 yılını hedef belirleyerek Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini kabul etmiştir. 17 temel başlık altında 169 hedefi içeren bu kavram; elde edilen sosyal, ekonomik ve çevresel kazanımlardan dünya

üzerinde yaşayan hiçbir bireyin geride kalmaması amaçlanarak geliştirilmiştir. Birbirleri ile yakın ilişki içerisinde olan bu hedefler: 1. Yoksulluğa son, 2. Açlığa son, 3. Sağlık ve kaliteli yaşam, 4. Nitelikli eğitim, 5. Toplumsal cinsiyet eşitliği, 6. Temiz su ve sanitasyon, 7. Erişilebilir ve temiz enerji, 8. İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, 9. Sanayi, yenilikçilik ve altyapı, 10. Eşitsizliklerin azaltılması, 11. Sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, 12. Sorumlu tüketim ve üretim, 13. İklim eylemi, 14. Sudaki yaşam, 15. Karasal yaşam, 16. Barış, adalet ve güçlü kurumlar, 17. Hedefler için ortaklıklardır(2,3).

Günümüzde ise 2030 yılında bu hedefler için yol haritasını çizmiş, kazanımlar elde etmeye çalışmakta olan insanlık Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) pandemisi ile

1. Arş.Gör.Dr., Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Ankara Türkiye

E-posta Adresi: anilbasp@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1289-0453

2. Prof.Dr.,Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Ankara Türkiye

E-posta Adresi: sevkatozvaris@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0650-2952

Gönderim Tarihi:01.06.2020 - Kabul Tarihi: 01.07.2021

boğuşmaktadır. COVID-19 pandemisi *küresel bir sağlık krizine* sebep olmuştur. Bu kriz sadece bir sağlık krizi olarak kalmamakta, insanlığı ekonomik, sosyal, politik bir krize sürükleyecek potansiyeli taşımaktadır. Salgın, kurmuş olduğumuz küresel sistemin temel zayıflıklarını gözler önüne sermiştir. Yoksulluğun, sağlık sistemlerindeki açıkların, eğitim sistemlerindeki eksikliklerin, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin, küresel işbirliği eksikliğinin krizin şiddetini artırıcı etkisini göstermektedir(4,5). Bu sebeplerle COVID-19 pandemisi uluslararası hedeflerin yeniden düzenlenmesine neden olacaktır.

Bu yazıda, COVID-19 pandemisinin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

COVID-19'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkileri

1) Yoksulluğa Son (No Poverty)

COVID-19'un yol açtığı ekonomik sonuçlar Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ilki ile doğrudan ilişkilidir. Pandemi sürecinin yoksulluk ile mücadelede elde edilen kazanımların kaybedilmesine, toplumda var olan eşitsizliklerin derinleşmesine sebep olacağı açıktır(4). Özellikle vatandaşlarını salgından koruyacak kaynaklara sahip olmayan ülkelerde bu etkilerin çok daha şiddetli hissedilmesi beklenmektedir(6). Bu açıdan gelişmekte olan ülkelerin krizden en çok etkilenecek ülkeler olması beklenmektedir. UNDP'ye (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) göre bu ülkelerde gelir kayıplarının 220 milyar doları aşması beklenmektedir(7). Dünya Bankasının tahminleri ise COVID-19 ile ilişkili ekonomik kriz sebebiyle 11 milyon insanın yoksulluğa (günlük Dünya Bankası'nın yoksulluk sınırı günde 1,90 ABD Doları)(8) sınırının altına düşeceğini öngörmektedir(5).

Uluslararası Gıda Politikası Araştırma Enstitüsü (IFPRI:International Food Policy Research Institute) simülasyonları ise, dünya ekonomisi büyümesinde azalmış üretkenlik ve istihdam sebebiyle %1'lik düşüşün ek olarak 14 milyondan fazla insanı aşırı yoksulluğa iteceğini göstermektedir. Aynı simülasyonlar, ekonomik bu düşüşün sebebinin ticaretle ilişkili olması

durumunda aşırı yoksulluğa itilecek olan nüfusun 22 milyona çıkacağını öngörmektedir. Aynı araştırmaya göre özellikle kamu borcu yüksek olan ülkelerde (Mısır, Mozambik, Pakistan, Sudan vb.) krize yanıt vermek için gerekli olan mali kaynağın sağlanmasında zorluklar yaşanması beklenmektedir. Döviz rezervleri düşük olan ülkelerin ise ithalatı finanse etmede zorluklar yaşaması beklenmektedir. Bu ülkelerden Burundi, Filistin, Güney Sudan'da döviz rezervi bir aydan az ithalata yetecek kadar bulunmaktadır(9). Sahra altı Afrika ve Güney Asya'da yapılan anketlere dayanan tahminlere göre ise küresel bir gayri safi yurtiçi hasılda (GSYİH) 1 puanlık düşüşün yoksulluğu 14-22 milyon kişi arasında arttırması beklenmektedir. Bu nüfusun çoğunun Sahra Altı Afrika'da ve kırsal alanda yaşayan bireyler olması sosyal etkilerin büyüklüğü açısından önemlidir. Bu sebeple bazı hükümetler tarafından alınmaya başlamış olan önlemler (istihdam sigortası, sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim) resmi olmayan sektörlerde çalışan bireyler için büyük önem arz etmektedir(8).

COVID-19 pandemisinin ekonomik etkileri tahmin edilebilir olmakla birlikte yaratacağı etkiler oldukça dramatiktir. Bu etkilerin daha önce yaşanmış krizlerin kanıtlarına dayanarak; dolaylı olarak anne ve bebek ölümleri, yetersiz beslenme, eğitimde aksaklıklar gibi sosyal gelişmişlik göstergelerini etkileyeceği açıktır. Etkilerin şiddeti pandeminin süresine ve pandemi ile mücadelede verilen tepkilere bağlı olarak değişecektir(8). Gerekli tedbirler alınıp, uygulamaya konulmadığı sürece, salgına bağlı aksaklıklar ve virüsün yayılımını önlemeye yönelik önlemler durumu önemli ölçüde kötüleştirilecektir(4).

2) Açlığa Son (Zero Hunger)

COVID-19 pandemisi öncesinde bile açlık çok ciddi bir problem arz etmekteydi. Günümüzde çatışmalara, iklim değişikliğine, ekonomik krizlere bağlı olarak 113 milyonu hayati düzeyde olmak üzere 821 milyon insan (her 9 kişiden birisi) açlık ile boğuşmaktadır. COVID-19 pandemisi bu sayıların ciddi şekilde artmasına sebep olacak küresel bir krizdir(9,10). Bu tehdit altında gıda erişimine yönelik en savunmasız gruplar kentlerde yaşayan yoksul bireyler, kırsal

bölgelerde yaşayanlar, göçmenler ve mülteciler, kayıt dışı çalışanlar, çatışma bölgelerindeki bireyler ve diğer incinebilir gruplardır(10).

Gıda ticareti; gıda açığı yaşayan ülkelerin yerel üretim açıklarının desteklenmesinde, pek çok insanın ihtiyacı olan temel besin maddelerine erişiminde esas rol almaktadır. Bu ticaret gıda yetersizliği yaşayan ülkelerde gıda güvencesini sağlamaya yaramaktadır. COVID-19 yayılımını önlemek için alınan önlemler bu sistemde aksamalara sebep olmaktadır. Dünyada her yıl 2,8 milyar insanı beslemeye yetecek mısır, buğday, pirinç ve soya fasulyesi bu amaçla taşınmaktadır. Yalnızca Sahra Altı Afrika ülkeleri 2018 yılında dünyanın farklı yerlerinden 40 milyon ton tahıl ithal etmiştir. Bu durum hem ithalatçı hem de ihracatçı ülkelerin ekonomik sistemlerini tehlikeye atmaktadır. İthalatçı ülkeler bu fiyat dalgalanmaları sebebiyle ekonomik zorluklar yaşamaktayken, ihracatçı ülkeler bu ticaretteki aksamalara bağlı olarak gelirlerinden yoksun kalma tehlikesi ile karşı karşıyadırlar(9).

COVID-19 yayılımını önlemeye yönelik alınan, ticarete aksamalara sebep olan bu önlemler işgücünde de benzer sorunlara sebep olacaktır. Üretimde mevsimlik tarım işçilerine muhtaç olan bazı ülkelerde pandemi mücadelesi için alınmış olan önlemlerin iş gücü eksikliğine yol açması ve üretimde aksamalara sebep olması beklenmektedir(9).

Bahsedilen tüm bu etkenler gıda fiyatlarında dengesizliğe yol açmaktadır. Düşük gelirli ülkelerde gıda fiyatlarındaki dengesizliğin sonucu çok ciddi olabilir. Bu sonuçlar var olan eşitsizlikleri ciddi bir şekilde artırır. Bu eşitsizlikler; artan gıda fiyatlarının daha fazla insanın aç kalmasına sebep olması yerine, gıda erişiminde eksiklik yaşayanların problemlerinin şiddetini arttıracak şekilde etki eder. Daha önceki krizlerde bu durum, kentsel hanelerin gıdaya erişimlerinde aracı basamakların olması sebebiyle kırsal hanelerden daha çok etkilenmesi şeklinde sonuçlanmıştır(9). Bu problemler ile başa çıkabilmek amacıyla ülkelerin yerel tarım ekosistemlerini korumayı ve sürdürmeyi hedefleyen politikaları ön plana alması beklenmektedir(11). Bu problemler; piyasalarda her an ortaya çıkabilecek panik

ortamına uygun zemini hazırlaması sebebiyle, bir sağlık krizi olan COVID-19 pandemisinin gıda güvenliği acil durumuna dönüşmesi ihtimalini şiddetlendirmektedir(9).

3) Sağlık ve Kaliteli Yaşam (Good Health and Well-Being)

2017 yılındaki sayılara göre dünya nüfusunun yarısından daha azı Temel Sağlık Hizmetleri'ne erişebilmektedir. Tüm ülkelerin %40'ından fazlasında 10.000 kişi başına 10'dan daha az hekim, %55'inden fazlasında da 10.000 kişi başına 40'tan daha az hemşire ve ebe bulunmaktadır(3). Ek olarak dünyadaki kırsal nüfusun %50'sinden fazlasının, kentsel nüfusun ise %20'sinden fazlasının yasal olarak sağlık hizmetleri kapsamında olmadığı belirlenmiştir(4).

COVID-19 pandemisi sürecinde artan vaka sayıları, artan personel ve ekipman ihtiyacı, sağlık hizmetlerine erişim ihtiyacı düşünüldüğünde bu oranların yetersizliği dikkat çekmektedir. Sayıların arttırılması yanında pandemi sürecinde bu hedefe erişilmesinde küresel tehditlere karşı erken uyarı, risk azaltma ve yönetim kapasitelerinin güçlendirilmesi ihtiyacı göze çarpmaktadır(5).

En göz önündeki problem; kapasite aşımının önüne geçilmesi amacı ile uygulanan acil olmayan uygulamaların ertelenmesi olacaktır. Bireyler virüse maruz kalmanın önüne geçebilmek amacıyla ihtiyaç duydukları tıbbi müdahaleden kaçınmış, planlanmış kontrolleri veya taramaları iptal ettirmiş olabilirler. Bu, hastalıklara yönelik erken teşhis imkanının önüne geçecektir(12). Özellikle toplum taramalarının aksamaması ile hızlı ilerleyen hastalıklara sahip vakaların daha fazla sayıda ve mortalitenin daha yüksek olduğu hastalık seviyelerinde karşımıza çıkması beklenmektedir(13).

Sağlık sistemleri üzerinde salgın nedeniyle artan yoğunluğun temel sağlık göstergeleri üzerinde olumsuz sonuçlara sebep olması beklenmektedir. Aşılama, cinsel sağlık ve üreme sağlığı gibi Temel Sağlık Hizmetleri'nin sağlanmasında aksaklıklar ortaya çıkabilir. Bunların önüne geçilebilmesi amacıyla sağlık güvencelerinin kapsayıcılığını arttırmayı hedefleyen politikalar gerekmektedir(11).

Bu süreçte sağlık hizmetlerine erişimde kadınlara yüklenmiş ekonomik dezavantajlar, kadınların sağlık hizmetlerinin arka planda kalmasına sebep olmaktadır. Sağlık sisteminin baskı altında olduğu pandemi sürecinde kadınlara ve kız çocuklarına yönelik koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği tehlikeye girmiştir. Özellikle kaynakların zayıf olduğu sağlık sistemlerinde cinsel sağlık ve üreme sağlığına yönelik hizmetlerin aksamasına sebep olmaktadır. Bu sistemlerde kadınların kontrasepsiyon yöntemlerine ve diğer ilaçlara erişimi azalmıştır(14).

COVID-19'un çocuk ve ergen sağlığına ise doğrudan etkisinin kısıtlı olduğu gösterilmiş olsa da sağlık sistemleri üzerindeki yoğunluk ve önleyici müdahalelerin eksikliğinden kaynaklanan dolaylı etkiler çok önemli sonuçlar doğurabilir. Ebola salgını sırasında aksayan aşılama sonrası çocuklar arasında kızamığa bağlı ölümlerin dramatik bir şekilde arttığı bilinmektedir (15).

Pandemi sürecinin ve mücadelede alınan önlemlerin; diyet ve egzersiz gibi sağlık üzerinde belirleyici etkisi bulunan davranışlar ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Sosyal mesafe önlemleri bireylerin evde geçirdikleri sürenin artmasına; buna bağlı olarak da fiziksel aktivitede azalmaya ve beslenme alışkanlıklarında değişmeye sebep olmaktadır. Modern toplumlarda giderek büyüyen bir tehdit olan obezitenin bu süreçte artması beklenmektedir. (12,13)

COVID-19'a yönelik sosyal mesafe uygulamalarının, toplumların ruhsal durumu üzerinde büyük etkisi olmuştur. Sosyal alışkanlıkları değiştiren bu önlemlerin; madde kötüye kullanımı, kendine ve başkasına zarar verme ile sonuçlanması olasıdır. Artan bağımlılık, istismar olguları ve intihar vakaları pandemi sürecinde toplumların yüzleşmesi gereken sorunlar olarak karşımıza çıkacaktır. Pandeminin yarattığı ekonomik durgunluk ve belirsizliğin bu etkileri şiddetlendirmesi beklenmektedir. (12,16)

Tüm bunlar göz önüne alındığında COVID-19 mücadelesinde aşı ve hastalığı hafifletmeye yönelik araştırmaların hızlandırılması şarttır. Küresel bulaşıcı hastalık tehditlerine yönelik kesin

müdahale yöntemleri olmadan bu tehditler ile baş edilmesi pek olası görülmemektedir(6).

4) Nitelikli Eğitim (Quality Education)

Çoğu ülkede pandemi ile mücadele kapsamında salgının yayılmasını önlemek için eğitim kurumları geçici olarak faaliyetlerini durdurmuştur. Bu önlemler sonucunda, 166 ülkede okullar ve üniversiteler geçici olarak kapatılmıştır. Bu durumdan öğrencilerin neredeyse %87'si -yaklaşık 1,5 milyar öğrenci- etkilenmiş; 60 milyondan fazla öğretmen okullardan uzaklaşmıştır(4).

Öğrencilerin eğitim ve öğretim kurumlarına erişiminin azalması, gelişmekte olan sosyal ve bilişsel becerilerinin gelişiminin aksamasına sebep olacaktır. Bu durumun toplumun sosyokültürel alt yapısına ve geleceğine etkisinin çok büyük olması beklenmektedir(4,11).

Bu noktada, pandeminin eğitim kalitesi üzerine olan etkisini ölçmek zor olsa da birçok yerde başlatılan uzaktan eğitim çalışmalarına; internet erişiminin kısıtlı olduğu – özellikle kırsal – bölgelerde erişilemiyor oluşu başlı başına eğitimin aksamasına sebep olacaktır. Bu durum uzun vadede ilerlemenin önüne geçecek, üretkenliği ve yaratıcılığı aksatacak bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır(11).

5) Toplumsal Cinsiyet Eşitliği (Gender Equality)

COVID-19 krizi, incinebilir gruplar için var olan eşitsizliklerin şiddetlenmesine sebep olmaktadır. Sosyoekonomik açıdan dezavantajlı olan ve bakım yükünü sırtlamaya zorlanmış olan kadınlar da bu gruba dahildir(17). Pandemi sürecinde toplumsal hareketliliğin kısıtlanması ev içi şiddetin ve kadına yönelik şiddetin artmasına sebep olmaktadır(17,18). Bu durum sosyal eşitsizliklerin ve kadınların sosyal hizmetlere ve korumaya erişimdeki dezavantajlarının daha belirgin olduğu ülkelerde ciddi biçimde artmaktadır. Kadınların ekonomik olarak bağımlı bir nüfus olması bu durumun esas sebebi olarak görülmektedir(18).

COVID-19 pandemisi eşitsizliklerin hakim olduğu dünyamızda dezavantajlı bir kesim olarak karşımıza çıkan kadınlar için büyük tehdit oluşturmaktadır. Bu durum cinsiyet eşitliğinin

sağlanmasında zorlu çabalar sonucunda elde edilmiş olan sınırlı kazanımların da tehlike altında girmesine sebep olmaktadır. Pandemi süreci kadınların şiddete karşı savunmasız kalmasına, işgücüne eşit katılımlarını tehdit altına sokmaktadır(4,19).

6) Temiz Su ve Sanitasyon (Clean Water and Sanitation)

Küresel nüfusun %29'unun –yaklaşık 2,2 milyar kişi– güvenli içme suyuna erişiminin bulunmadığı tahmin edilmektedir. COVID-19 salgını sürecinde dünyadaki hanelerin %40'ının sabun ve su içeren temel el yıkama tesislerinden yoksun olduğu bilinmektedir(3,4)

Su, sanitasyon ve hijyen hizmetlerine erişim, COVID-19 mücadelesinde temel rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından, COVID-19'un yayılımının güvenli suya erişim olmadan önlenemeyeceğini vurgulanmaktadır. COVID-19'un, temiz suya erişimi olmayan, özellikle kentlerde gecekondualarda yaşayan yoksullar üzerindeki etkileri oldukça ciddi bir sorundur(20). Kırsal nüfus, evsiz olanlar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelli insanlar, göçmenler, mülteciler ve pandeminin etkilerine karşı savunmasız olan diğer tüm grupların, yeterli ve temiz suya sürekli erişimi şarttır. Bu şartların sağlanması gerekli hijyen önlemlerinin alınmasında sağlık otoritelerinin önerilerine uyulmasını kolaylaştıracaktır. Devletlerin su faturalarını ödemekte zorluk çeken vatandaşlarına bu süreçte destek olması, tüm hizmet ağında su kesintilerini önlemesi gerekmektedir(21).

7) Erişilebilir ve Temiz Enerji (Affordable and Clean Energy)

COVID-19 pandemisi hızla gelişmekte olan ve iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya katkıda bulunan sürdürülebilir enerji sistemlerinin, enerji sektöründeki varlığını olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik gerilemeye bağlı bazı sektörlerin kapatılması enerji talebini azaltmıştır. Düşen petrol fiyatları ve küresel mali sıkıntılar; yeni enerji sistemlerinin kapasite artışını olumsuz yönde etkilemiş, uygun fiyatlı temiz enerjiye erişim yatırımlarının önüne geçmiştir(11).

Gelişmekte olan ülkelerdeki sağlık kurumları her gün altyapı ve enerji erişim zorluklarıyla yüzleşmektedir(22). Bu başlık altında değerlendirilmesi gereken en önemli bir konu, elektriğe erişimdir. Elektrik, COVID-19 mücadelesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Hastanelerde sağlık hizmetinin uygun şekilde verilebilmesi doğrudan bununla ilişkilidir. Çoğu Sahra Altı Afrika'da olmak üzere 840 milyon insan elektriğe erişmeden yaşamakta ve tüm dünyada yüz milyonlarca insanın sadece çok sınırlı elektriğe erişimi bulunmaktadır. Sahra Altı Afrika'da sağlık tesislerinin sadece % 28'inin güvenilir elektriğe erişimi olduğu tahmin edilmektedir(23). Güvenilir elektrik olmaması, pandemi sürecinde Sahra altı Afrika'daki sağlık sistemlerinde voltaj dalgalanmalarına duyarlı olan hassas tıbbi cihazları işlevsizleştirmektedir. Soğutucuya ihtiyaç duyulan sağlık hizmetleri (aşı, ilaç depolama; kan bankacılığı) verilemez hale gelmektedir. Sağlık çalışanları fener, mum vb. ekipmanlar ile karanlıkta çalışmak durumunda kalmaktadır(22).

8) İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme (Decent Work and Economic Growth)

COVID-19 pandemisi sürecinde işsizlik rekor düzeye ulaşara gelir düzeyi en az olan kesime en büyük zararı veren benzersiz bir insanlık krizi yaratmıştır(24). Çalışanlar da, işverenler de işlerini kaybetmektedir. Havayolu endüstrisi gibi büyük endüstriler bile devasa kayıplar yaşamaktadırlar(2). COVID-19'a yönelik alınan ilk tedbirler sivil havacılık, otelcilik, turizm gibi hizmet sektörlerini etkilemiştir(25).

Uluslararası Çalışma Örgütü'ne (ILO: International Labour Organisation) göre bu salgında kayıt dışı çalışan 25 milyon birey gelirlerini kaybetme tehdidi ile karşı karşıyadırlar(5). Kayıt dışı sektörün fazla olduğu ekonomilerde etkinin daha büyük olması beklenmektedir. Göçmenler en çok etkilenen sektörlerdeki iş gücünün yaklaşık %30'unu oluşturmaktadır. Bu da onları işsiz kalma riskiyle doğrudan karşı karşıya bırakmakta ve bu durum geçici iş gücünün sağladığı dövizlere bağlı ekonomileri tehlikeli bir duruma düşürmektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bu krizden en çok etkilenenler olması beklenmektedir(4).

9) Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı (Industry, Innovation and Infrastructure)

COVID-19 krizinin yıkıcı etkileri sona erdiğinde devletlerin ekonomik güçlenmeyi hızlandırmak, istihdam yaratmak, üretkenliği arttırmak için altyapı yatırımlarına her zamankinden fazla ihtiyacı olacaktır. Bu pandemi ile esnek altyapının gerekliliği ortaya konmuştur. Asya ve Pasifik ülkelerinde altyapıyı afetlere ve iklim değişikliğine dirençli hale getirmenin yıllık 434 milyar dolarlık bir ek yatırım gerektirdiği belirlenmiştir(26). Bu alandaki bilgi eksikliklerinin giderilmesi için sektörler arası ortaklıklara ihtiyaç duyulmaktadır ve birçok ülke bu konuyla ilişkili yatırımlara, teknik desteğe ihtiyaç duymaktadır(4).

Sağlık hizmetlerine ve halk sağlığı altyapısına yapılan yatırımların önemi, pandemi gibi küresel krizlerde verilmesi gereken yanıtı uyum sağlayabilen daha güçlü kamusal sağlık sistemlerine olan ihtiyacı bir kez daha ortaya koymuştur(6). Bu kriz ile çoğu ülkedeki sağlık sisteminin yetersiz yatırım yaptığı gerçeği dikkat çekmiştir. Bu ülkelerdeki sağlık sistemleri, COVID-19 ile mücadele için herkesi kapsamayan, herkesin erişimini sağlamayan zayıf sağlık sistemleridir(4).

Sağlık altyapısı dışında COVID-19 pandemisinde dijital teknolojiler; iş sürekliliğinin sağlanması, insanlar arası etkileşimlerin sağlanması konularında büyük bir kolaylaştırıcı olmuştur. Bu teknolojiye erişimdeki eşitsizlik (çoğunluğu az gelişmiş ülkelerde yaşamakta olan 3,6 milyar insanın internet erişimi bulunmamaktadır) eğitim düzenlemelerine ve tele tıp hizmetlerine erişimde yetersizliklere sebep olmaktadır(4,26).

10) Eşitsizliklerin Azaltılması (Reduced Inequalities)

COVID-19 krizi eşitsizlikler ile verilen mücadelede onlarca yıllık gelişmenin kaybedilmesi ve ülkeler arasında var olan eşitsizliğin derinleşmesi riski ortaya çıkmaktadır(4). Amerika'da son on yılda en zengin %20'lik kesim, geriye kalan %80'lik kesimden daha fazla gelir elde etmiştir. Yüksek gelirli bireyler telekomünikasyon ve diğer konularda problem yaşamayacakları alt yapıya sahip bölgelerde ve evlerde yaşarken, geriye

kalan nüfus bu hizmetlerden uzak kalmaktadır. Ek olarak bu nüfus hizmet ve dağıtım sektöründe çalışıyor olmaları sebebiyle evden daha az çalışma olanağına sahip olmakta, virüs ile temas etme riski daha fazla olan işlerde çalışmaktadırlar(2).

Düşük gelirli bölgelerde yaşayan savunmasız grupların geçim kaynakları pandemiden ciddi şekilde etkilenmektedir. Düşük gelir sağlıkta bozulmaya bu da gelirin daha da düşmesine sebep olacaktır(27). Yaşlı ve yalnız bireyler daha büyük sağlık riskleri ile mücadele etmekte ve tecrit durumunda kendi kendilerini destekleme konusunda daha az imkana sahiptirler. Evsiz bireylerin barınma problemi virüs tehlikesine maruz kalma ihtimallerini arttırmaktadır. Engelli kişiler sosyal mesafeden dolayı hayati desteklerden mahrum olabilirler(4). Evrensel sağlık hizmetleri ve evrensel sosyal koruma sistemler de dahil olmak üzere, kısa ve orta vadede savunmasız grupların sosyal politika reform paketlerinin merkezine yerleştirilmesi önemlidir(25).

Herkes için eşit ve adil bir sağlık sistemi geliştirmek bu mücadeleyi kazanmanın anahtarıdır(27). Bu kriz zamanı, gelgitleri eşitsizliğe dönüştürebilecek olası politikaları önleme, kamusal hizmeti ve kurumları güçlendirme fırsatı olarak da kullanılmalıdır. Politikaların ve sosyal normların, pandemi öncesi dönemlere göre daha zayıf olabileceği durumdan yararlanan bu krizin gözler önüne serdiği eşitsizlikleri ele alan cesur adımlar dünyayı Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmaya doğru yönlendirebilir(28).

11) Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar (Sustainable Cities and Communities)

Şehirler pandemi ve bunun kalıcı etkileriyle başa çıkmada ön cephede yer almaktadırlar. Dünya genelinde COVID-19, şehirleri ve şehirlerde yaşamakta olan dünya nüfusunun çoğunluğunu tehdit etmektedir(29).

Pandemi ile edinilen tecrübelerin şehircilik anlayışı üzerinde önemli bir etkiye yol açacağı, gelecekte daha insan merkezli şehir planlamalarının önünün açılacağı tahmin edilmektedir. Pandemi sonrası kentsel hareketliliği veya hareket modellerini anlamak, ihtiyaçlar doğrultusunda şehir tasarımlarının değişmesinde çok önemli olacaktır.

Toplu yaşam alanlarında insan hareketlerinin yeniden düzenlenmesi için alınan önlemler incelendiğinde, şehirlerde mecburi değişiklikler, yenilikler yapılmak zorunda kalacaktır. Büyük şehirlerde sosyoekonomik bağlantıların yoğunluğu ortaya çıkan salgın hastalıkların kontrolünü zorlaştırmaktadır. Ancak diğer yandan COVID-19'un yayılımını durdurmak için gerekli olan bilgilerin yayılmasını, sosyal koordinasyonu ve yenilikleri de kolaylaştırabilmektedir. Şehirlerin bu tarz durumlara hazırlık yapabilmesi, mevcut durumlarını kontrol edebilmesi ve daha iyi müdahalelerde bulunabilmesi için "pandemi hazırlık endeksleri" geliştirilmeye çalışılmaktadır(30).

Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ile sürdürülebilir ve gelişmiş şehirler, topluluklar ile uzun vadede daha iyi bir yaşam hedeflenmektedir. Gelişmiş şehirler; sürdürülebilir toplum, güvenli ve sağlıklı bir yaşam ortamı, yeterli eğitim kurumları, aktif bir çevre sunmayı hedefler. Şehirler yalnızca bu şekilde ele alındıklarında insanlar için sürdürülebilir bir geleceği sağlayabilirler(11).

12) Sorumlu Tüketim ve Üretim (Responsible Consumption and Production)

Bu hedefte kaynakların ve alt yapının verimli kullanılabilmesi söz konusudur. COVID-19 pandemisi ile ekonomik faaliyetlerin durma noktasına gelmesi durumu ortaya çıkmıştır. Kriz durumlarında sürdürülebilirlik adına planlananlar uygulama açısından olanaksız duruma gelebilmekte ve kaynakların bir hedefe yönelik verimli kullanımı hedefi ikinci plana atılabilmektedir. Bu durum üretim, tüketim ve geri dönüşüm adına elde edilen kazanımların kaybedilmesine neden olabilmektedir(11). COVID-19 salgınının plastik kullanımında ve atıklarında artış ile görülen çevresel sonuçları olmuştur. Ancak, daha acil sağlık sorunları potansiyel etkileri gölgede bırakmaktadır. Çeşitli plastik ürünlerin, özellikle de kişisel korunma ve sağlık hizmetleri için gerekli olanlar olmak üzere, dünya çapında tüketimi COVID-19 vakalarının sayısındaki artışa bağlı olarak hızla artmakta; evsel ve tıbbi atıklarda ortaya çıkan patojenler ile mücadele ihtiyacı tehlikeli atık yönetimi problemlerini ortaya çıkarmaktadır(31).

COVID-19 pandemisinin çevre üzerinde uzun vadede olumsuz etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı eyaletler geri dönüşüm programlarını, virüsün bu iş ortamlarında yayılmasından endişe duymaları sebebiyle askıya almıştır. Bu durum sürdürülebilir atık yönetimini kısıtlamaktadır. Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da benzer durum ortaya çıkmaktadır. İtalya, enfekte kişilerin atıklarını ayırmalarını yasaklamıştır(32). Çin'de büyük ve orta ölçekli şehirlerde salgın sırasında katı atıkların ve tehlikeli tıbbi atıkların işlenmesinde %30 oranında azalma gözlenmiştir(32).

Bu durumla birlikte pandemi süreci en büyük çevresel etkisini tek kullanımlık plastiklerin artışı ile göstermektedir. Cerrahi maskeler, eldivenler, yaşam destek ekipmanlarına yönelik plastik ekipmanlar, şırıngalar, boş temizlik malzemesi şişeleri büyük bir atık krizine sebep olmaktadır(33). Salgının başlangıç yeri olan 11 milyon kişinin yaşadığı Wuhan kentinde tıbbi atık ve plastik üretimi %370'e çıkarak çok ciddi bir artış göstermiştir(31). 24 şubat 2020 tarihinde bir günde 200 ton klinik çöp üretildiği gösterilmiştir. Bu miktar şehrin geri dönüşüm tesisinin bir günde yakabileceği miktarın dört katıdır(31,33). Wuhan'dan sonra salgının ilk görüldüğü bölgelerden olan Hong Kong'da atıkların çevresel etkileri gözlenmeye başlamıştır(32,33).

Bunun yanında, bazı endüstriler sağlık endişeleriyle tek kullanımlık torba yasaklarını kaldırmaya başlamıştır. Pandemi öncesi dönemde tüketicileri çantalarını getirmeye teşvik eden şirketler tek kullanımlık ambalajlama uygulamasına geçmeye başlamıştır. Ek olarak tüketicilerin artan çevrimiçi alışveriş talepleri ve online yemek siparişi piyasasındaki büyüme hem organik hem de inorganik evsel atıkların artışına neden olmaktadır(32).

COVID-19 pandemisinin bu etkileriyle ekonomik yapılarda büyük ve kalıcı değişikliklere yol açabilme potansiyeline sahiptir. Bir anlamda salgın; modern ürün sistemlerini daha sürdürülebilir bir gelecek yörüngesine kaydırmak için nadir bir fırsat sunmaktadır. Çeşitli kritik durumlarda plastiğin geleceğini ve atık yönetimini hedefleyen acil durum planları sürekli geliştirilmeli ve

ayarlanmalıdır(31).

13) İklim Eylemi (Climate Action)

Bütünsel bir yaklaşım gerektiren COVID-19 salgını ve iklim değişikliği krizleri birbirlerini etkilemektedir. Her iki kriz de entegre ve yenilikçi çözümlere ihtiyaç duyulmasına sebep olmakta ve hükümetlerin sivil topluma, özel sektöre ulaşmasını gerekmektedir. COVID-19 salgını ile iklim değişikliği arasındaki bağlantıyı vurgulamak önemlidir. İklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkabilen afetler COVID-19 krizinin toplumlar üzerindeki etkisini şiddetlendirmektedir(34).

Bunun yanında COVID-19 pandemisine yönelik alınan önlemler çevre üzerindeki etkinin kısa vadede olumlu olması muhtemeldir, çünkü krizin getirdiği ekonomik aktivitedeki sert düşüş birçok alanda CO₂ emisyonlarını ve kirliliği azaltmıştır. Çin'den başlayarak; Avrupa, ABD ile devam eden onlarca diğer ülkede uygulanan sosyal mesafe önlemleri, CO₂ ve NO₂ emisyonlarında % 40'a varan geçici düşümlere sebep olmuştur(35,36). Ancak, krizin kontrol altına alınmasından sonra sürdürülebilir kalkınma için verilen taahhütler yerine getirilmedikçe, bu tür iyileştirmelerin kısa ömürlü olacağı düşünülmektedir. Krize karşılık olarak ülkelerin toparlanmaya daha kapsayıcı, sürdürülebilir ve dayanıklı bir geleceğe yönelik yatırımlar yapmaya odaklanmaları için sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve iklim taahhütlerini sürdürmeleri hayati önem taşımaktadır(4).

14) Sudaki Yaşam (Life Below Water)

Bu hedef, 2020 yılına kadar okyanusları, denizleri ve su altı kaynaklarını; sağlıklı ve üretken tutmak için uygun şekilde yöneterek ve koruyarak, sürdürülebilir bir şekilde kullanmayı hedeflemektedir(37). COVID-19 pandemisinin su altı yaşamı üzerindeki etkilerinden ilk göze çarpanlar çoğunlukla olumlu gelişmeler olmuştur. Azalmış deniz trafiği, sosyal mesafe önlemleri sebebiyle insan tahribatından korunan denizler ve plajlar; sualtı yaşamının güçlenmesini sağlamıştır(35). Ancak, pandeminin okyanuslara ve sualtı yaşamına olan etkisi çok boyutludur ve ne yazık ki bu durumun olumsuz etkileri de gözlenmektedir. Pandemi sürecinde

okyanuslarda tıbbi atıklara daha fazla rastlanmaya başlanmıştır(38).

Bu dönemde yasadışı deniz uygulamalarında artış gözlenmesi beklenmektedir. COVID-19 pandemisi sebebiyle deniz ve okyanuslardaki kolluk kuvvetlerinin azalmasına sebep olan durumlar, yasal düzenlemelerin etkisini yitirmesine; korsanlığın, kaçakçılığın, kaçak avcılık ve yasadışı balıkçılık faaliyetlerinin arttırmasına sebep olmaktadır. Ek olarak su altı madenciliği gibi ekosistem için zararlı etkisi bulunan uygulamalara yönelik yasal düzenlemelerin hazırlanması süreci de yavaşlayacak ve bu durum su altı yaşamı için zararlı uygulamaların devam etmesine sebep olacaktır(39,40).

COVID-19 pandemisi sürecindeki sağlık endişeleri ve lojistik problemler araştırma yolculuklarının iptal edilmesine sebep olmakta ve denizlere yönelik operasyonel çalışmaların önüne geçmektedir. Bu durum, sürdürülebilirlik için gerekli değerlendirmeleri ve planlama çalışmalarını etkilemektedir(39). Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin su altı ekosistemine ilişkin hedeflerine ulaşmak için büyük bir veri eksikliği bulunmakta, pandemi süreci bu eksikliğe ne yazık ki katkıda bulunmaktadır(41).

15) Karasal Yaşam (Life on Land)

İnsan egemen olan ekosistemimizde COVID-19 önlemleri kapsamında insanların evlerine kapanması sonucunda araç trafiğinin azalması gibi sonuçlar sebebiyle insan egemen bölgeler yaban hayatı tarafından tekrar kullanılmaya başlanmıştır(35).

Bu kısıtlı olumlu etkiler yanında, olumsuz etkiler arka planda kalmakta fakat çok daha ciddi sonuçlara yol açması beklenmektedir. COVID-19 kısıtlamaları dünya çapında yürürlüğe girdiğinden beri tropik bölgelerde kaçak avcılık ve ormansızlaşmanın arttığı belirlenmiştir. Tarımsal genişleme ve yasadışı madencilikteki artış, orman kaybını hızlandırmaktadır. Biyoçeşitliliği tehlikeye atan bu durumlara ek olarak yasadışı vahşi yaşam ürünleri ticaretinin artışı benzeri veriler; pandemi sürecinin, yaban hayatı tahribatı üzerindeki önleme çabalarının etkisini zayıflattığını göstermektedir. Ne yazık ki doğayı hedef alan ve biyoçeşitliliği

azaltıcı özellik gösteren uygulamalar, insanlığın gelecekte daha sık hastalık salgınları ile karşı karşıya kalma ihtimalini arttırmaktadır(42).

16) Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar (Peace, Justice and Strong Institutions)

COVID-19 pandemisi toplumsal düzen üzerinde etkilere sahiptir. Bu hedef, sürdürülebilirliğin kapsayıcı olması için; yerel ve uluslararası barış ortamının gerekliliğini ve adalet kavramını güvence altına alan güçlü kurumlara duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. COVID-19 pandemisi, sosyal mesafelendirme ve benzeri koruyucu uygulamalar sonucunda ülkelerin adalet kurumlarının gereken etkililikte çalışmamasına sebep olmaktadır. Böylece toplumsal huzur ve barış tehlikeye girmekte, pandeminin yıkıcı etkileri de buna bağlı olarak daha da şiddetlenmektedir(11).

COVID-19 pandemisi sürecinde, dışardan yardımın yokluğunda sağlık sistemlerinin ciddi bir şekilde baş edemeyeceği aktif çatışma bölgelerinde sağlık hizmetine erişimin ve pandemi mücadelesinin etkin şekilde uygulanabilmesi için küresel ateşkes çağrısı uygulanmalıdır. İnsanlığı tehdit eden bu pandemiyle daha güçlü bir mücadele için savaşın ve çatışmaların olduğu bölgelerde çatışan grupların silahlarını bırakması gerektiği vurgulanmaktadır(4).

17) Hedefler İçin Ortaklıklar (Partnerships for the Goals)

Yakın tarihte benzeri görülmemiş bir durum olan COVID-19 pandemisi karşısında hiçbir ülke bu krizden yalnız çıkabilecek güce sahip değildir. Ülkeler, gerçekten kolektif bir halk sağlığı ihtiyaçları değerlendirmesine dayanarak, kıt kaynakların tahsisine yönelik bilim temelli, işbirliğine dayalı bir yaklaşım geliştirmek için birlikte çalışmalıdır(4). Ülkeler arasında yapılacak olan bilgi ve teknoloji alışverişi, nitelikli insan gücü paylaşımı ülkelerin halklara fayda sağlayacak şekilde örgütlenmeli ve sağlam işbirliklerinin kurulması sağlanmalıdır(11).

COVID-19 krizi, şüphesiz ki Sürdürülebilir

Kalkınma Hedefleri'ne ulaşmada olağanüstü zorluklar getirmektedir. Ancak, aynı zamanda dayanışma için olağanüstü fırsatlar yaratmaktadır. Çok taraflı aktörler ve ülkeler, daha iyi bir dünya inşa etmek ve herkes için sağlıklı ekonomik, sosyal ve finansal refah sağlamak için bir araya gelmelidir(43).

Bütün bu etkiler incelenirken pandeminin hedeflere ve hedeflere ilişkin yol haritasına etkisinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiği unutulmamalıdır. Bu hedeflerin tüm dünya nüfusu için kapsayıcı olması hedeflenmiştir. COVID-19 krizi ise bütün dünyayı ekonomik, sosyal, çevresel açılardan etkileyen bir kriz olarak düşünülmeli ve bu hedefler değerlendirilirken Şekil 1'de gösterildiği gibi, birbirleri üzerindeki etkileri unutulmamalıdır.

Şekil1: COVID-19'un Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Üzerine Etkileri (United Nations. (2020, March). Shared Responsibility, Global Solidarity: Responding to the socio-economic impacts of COVID-19.)

Sonuç

Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH), insanlığın nitelikli ve sürekli gelişimi için bir yol haritasıdır. Bahsi geçen 17 hedefi geliştirilirken, bütün insanlığın hizmetine yönelik olması amaçlanmıştır. Bu, hedeflerin tüm insanları ve tüm insanları ilgilendiren konuları ana başlık olarak almasına sebep olmuştur. İnsanlığın her kesiminin yaşamının, sağlığının, güvenliğinin, ekonomik durumunun, beslenmesinin, erişebildiği temel hizmetlerinin, yaşadığı çevrenin ve etkileşimde bulunduğu ekosistemlerin düzenlemeye çalışıldığı bu hedefler; yine tüm insanlığı tüm bu açılardan ele alan bir felaket olan COVID-19 pandemisi sürecinde en fazla tartışılması gereken konudur(11).

Küreselleşen dünyamızda COVID-19'un sebep olduğuna benzer krizler; pek çok farklı sebeple karşımıza çıkmaya devam edecektir. COVID-19 pandemisi krizi insan yaşamı üzerindeki yıkıcı etkilerinin yanı sıra tüm dünya için aynı derecede yıkıcı sosyo-ekonomik etkilere sebep olmaktadır(44). Dünya bu benzersiz salgının etkilerine yanıt verirken ve küresel etkileri düzeltmeye çalışırken; Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri bağlamında, temel faktörleri ele almaya odaklanmalıdır. Sadece küresel çözümlerle, işbirliği ve dayanışma ile üstesinden gelinebilecek küresel zorluklarla karşı karşıyayız. Unutulmamalıdır ki, insanlık böyle krizler karşısında *yalnızca en zayıf halka kadar güçlüdür*(5).

COVID-19 felaketi küresel hedefler için zaman çizelgesini erteleyecek olsa da, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin 2030'a kadar nasıl başarılı kılınabileceğini görmek tüm dünya için zamana dayalı bir sınav olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Pirouz B, Shaffiee Haghshenas S, Piro P. Development of an Assessment Method for Investigating the Impact of Climate and Urban Parameters in Confirmed Cases of COVID-19: A New Challenge in Sustainable Development. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2020;17(8), 2801.
2. Hakovirta M, Denuwara N. How COVID-19 redefines the concept of sustainability, 2020.
3. Thornton J. Covid-19 pandemic has derailed progress on sustainable development goals, says WHO, 2020.
4. United Nations. *Shared Responsibility, Global Solidarity*:

Responding to the socio-economic impacts of COVID-19, 2020. Erişim Tarihi 26.05.2020 https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/sg_report_socio-economic_impact_of_covid19.pdf

5. *Amid the coronavirus pandemic, the SDGs are even more relevant today than ever before. United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2020/04/coronavirus-sdgs-more-relevant-than-ever-before/>*
6. Rifai HS. *The sustainable development goals in a bioremediation journal context: what a difference a year makes in a post COVID-19 world!*, 2020.
7. *Goal 1: End poverty in all its forms everywhere – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/>*
8. Sumner A, Hoy C, Ortiz-Juarez E. *Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty. UNU-WIDER, 2020; April, 800-9.*
9. *World Food Programme. COVID-19: Potential impact on the world's poorest people, A WFP analysis of the economic and food security implications of the pandemic, 2020. Erişim Tarihi: 26.05.2020 https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000114205/download/?_ga=2.241337546.952775517.1586900153-341597442.1584735263*
10. *Ensuring Food Security in the Era of COVID-19 – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2020/04/ensuring-food-security-covid-19/>*
11. *Gulseven O, Al Harmoodi F, Al Falasi M, ALshomali I. How the COVID-19 Pandemic Will Affect the UN Sustainable Development Goals?, 2020.*
12. *King's College. (2020, April 27). The effect of Covid-19 on other health outcomes, 2020. Erişim Tarihi: 27.05.2020 <https://www.kcl.ac.uk/news/the-effect-of-covid-19-on-other-health-outcomes>*
13. *Watkins J, Wulaningsih W. Three further ways that the COVID-19 pandemic will affect health outcomes. Int J Public Health, 2020.*
14. *Chattu VK, Yaya S. Emerging infectious diseases and outbreaks: implications for women's reproductive health and rights in resource-poor settings. Reprod Health, 2020; 17, 43.*
15. *Child mortality and COVID-19. Unicef Data. Erişim Tarihi: 27.05.2020 <https://data.unicef.org/topic/child-survival/covid-19/>*
16. *Alradhawi M, Shubber N, Sheppard J, Ali Y. Effects of the COVID-19 pandemic on mental well-being amongst individuals in society-A letter to the editor on "The Socio-Economic Implications of the Coronavirus and COVID-19 Pandemic: A Review". International Journal of Surgery*

(London, England),2020.

17. No exceptions with COVID-19: “Everyone has the right to life-saving interventions” – UN experts say. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25746>
18. Checklist for COVID-19 response by UN Women Deputy Executive Director Ása Regnér. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/3/news-checklist-for-covid-19-response-by-ded-regner>
19. Gender equality and women’s empowerment – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/gender-equality/>
20. Water and Sanitation – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/>
21. COVID-19 will not be stopped without providing safe water to people living in vulnerability – UN experts. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25738>
22. Iisd. (n.d.). Guest Article: The Virus is Not the Only COVID-19 Health Crisis: Just Ask a Half-Billion People: SDG Knowledge Hub: IISD. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <http://sdg.iisd.org/commentary/guest-articles/the-virus-is-not-the-only-covid-19-health-crisis-just-ask-a-half-billion-people/>
23. Energy – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/energy/>
24. Economic Growth – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/economic-growth/>
25. Iisd. (n.d.). ESCAP Reviews COVID-19 Impacts, Recommends Regional Actions: News: SDG Knowledge Hub: IISD. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <http://sdg.iisd.org/news/escap-reviews-covid-19-impacts-recommends-regional-actions/>
26. Infrastructure and Industrialization – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/infrastructure-industrialization/>
27. Wang Z,Tang K. Combating COVID-19: health equity matters. *Nature Medicine*. 2020; 26(4), 458-458.
28. Reduce inequality within and among countries – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/inequality/>
29. Cities – United Nations Sustainable Development. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/>
30. Deniz PÖ, Kiraz EDE. Covid-19 Pandemi Sürecinde Şehir Sağlığı Çalışmaları. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4, 147-151.
31. Klemeš JJ, Van Fan Y, Tan RR,Jiang P. Minimising the present and future plastic waste, energy and environmental footprints related to COVID-19. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2020;127, 109883.
32. Zambrano-Monserrate MA, Ruano MA, Sanchez-Alcalde L. Indirect effects of COVID-19 on the environment. *Science of The Total Environment*. 2020;138813.
33. COVID-19: Unmasking the Environmental Impact: Earth.Org - Past: Present: Future. (2020, March 23). Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://earth.org/covid-19-unmasking-the-environmental-impact/>
34. COVID-19 and Climate Change: We Must Rise to Both Crises. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.forumsec.org/covid-19-and-climate-change-we-must-rise-to-both-crises/>
35. Paital, B. Nurture to nature via COVID-19, a self-regenerating environmental strategy of environment in global context. *Science of The Total Environment*. 2020;139088.
36. Coronavirus: Nitrogen dioxide emissions drop over Italy. Erişim Tarihi: https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Videos/2020/03/Coronavirus_nitrogen_dioxide_emissions_drop_over_Italy
37. Goal 14: Life below water. International Finance Corporation, World Bank Group. Erişim Tarihi: 26.05.2020 https://www.ifc.org/wps/wcm/connect/topics_ext_content/ifc_external_corporate_site/development_impact/development_goals/sdgs/measure-by-goal/sdg-14
38. Saadat, S, Rawtani D, Hussain CM. Environmental perspective of COVID-19. *Science of The Total Environment*. 2020;138870.
39. Covid-19 at Sea: Impacts on the Blue Economy, Ocean Health, and Ocean Security. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.csis.org/analysis/covid-19-sea-impacts-blue-economy-ocean-health-and-ocean-security>
40. COVID-19 crisis: The role of the ocean in safeguarding a healthier future. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://seas-at-risk.org/29-ocean-governance/1044-covid-19-crisis-the-role-of-the-ocean-in-safeguarding-a-healthier-future.html>
41. COVID-19 could help turn the tide on ocean health in Asia-Pacific | UN News. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://news.un.org/en/story/2020/05/1063832>
42. Price K.. Poaching, deforestation reportedly on the rise since COVID-19 lockdowns. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.conservation.org/blog/poaching-deforestation-reportedly-on-the-rise-since-covid-19-lockdowns>
43. Financing SDGs under a new normal: Challenges and response to COVID-19 pandemic. Erişim Tarihi: 26.05.2020 <https://www.unescap.org/blog/financing-sdgs-covid-19>
44. Tandon PN. COVID-19: Impact on health of people & wealth of nations. *Indian Journal of Medical Research*. 2020;151(2), 121.